

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто концептуальні аспекти дослідження феномену професійного потенціалу викладача. Сформульовано авторське визначення поняття “професійний потенціал викладача вищої школи”.

Ключові слова: потенціал, професійний потенціал, викладач вищої школи, професійний потенціал викладача вищої школи.

Аналізуючи пріоритети перспективного розвитку освіти, напрями її модернізації, президент НАПН України В.Г. Кремінь наголошував, що “самодостатність, майстерність, інноваційність, здатність до стійкого самовдосконалення, бачення і усвідомлення тенденцій соціально-культурного розвитку... мають бути з-поміж основних вимог до компетентності та кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників” [4]. У сучасних умовах інтеграції національної освіти в європейський простір необхідна переорієнтація форм і методів її організації на засадах нової – гуманістичної парадигми (В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська та ін.), найвищий рівень реалізації якої вбачається в спроможності науково-педагогічних працівників безперервно формувати, поповнювати й інтенсифікувати власний професійний потенціал. Тому проблеми формування професійного потенціалу викладача вищої школи, розвитку його професійної майстерності та досягнення вершин професійної культури все частіше знаходять відображення в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців.

Найголовнішою теоретико-методологічною проблемою будь-якого дослідження є визначення змісту базового поняття, тому в попередніх публікаціях [3] нами було зроблено загальний огляд науково-теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних науковців, які вивчали різні прояви професійного потенціалу освітян. Результати аналізу свідчать, що феномен педагогічного потенціалу та його різновиди розглянуто в науково-педагогічних дослідженнях з позиції філософії, соціології, психології, педагогіки; подано його тлумачення, визначено структуру потенціалу, проте триває експериментальний пошук методів його формування та розвитку.

У результаті дослідження виявлено, що:

– поняття “потенціал” має загальнонауковий характер, і головна особливість цього терміна полягає в тому, що він є інтегральною мірою оцінювання можливостей тієї чи іншої системи;

– потенціал визначається: по-перше, як джерело, можливість, засіб, ресурс, резерв, який може бути приведений у дію та використаний для вирішення якого-небудь завдання й досягнення певної мети; по-друге, як можливість ефективного функціонування окремої особистості, суспільства, держави, системи, організації в певній сфері діяльності;

– з філософської позиції концептуалізація наукового статусу категорії “педагогічний потенціал” пов’язана з діалектичним рухом аналізу поняття від загального через особливе до конкретного й розглядається як структура, що містить психодинамічні, інструментальні та мотиваційні характеристики;

– оскільки феномен “професійний потенціал” розглядається як основа ефективності професійної діяльності особистості та її самореалізації, він є об’єктом наукових досліджень з позиції діяльнісного підходу в галузях психології, соціології, акмеології;

– у педагогічній науці поряд з поняттям “педагогічний потенціал” дослідники активно використовують такі його часткові різновиди, як: виховний, моральний, духовний, інтелектуальний, творчий, естетичний, емоційний тощо. При цьому зазначений феномен стосується як окремої особистості (педагога), так і соціуму (співтовариства педагогів, студентського самоврядування, освітніх систем тощо);

– узагальнюючи підходи до визначення понять “педагогічний потенціал”, “виховний потенціал”, “дидактичний потенціал”, “освітній потенціал”, доведено, що ці поняття не є тотожними й відображають процеси, спрямовані на виконання відповідних професійних завдань або функцій;

– професійний потенціал педагога як інтегративне поняття вміщує багатогранні й різнорівневі аспекти як професійної підготовки, так і безпосередньої педагогічної діяльності. Це сукупність об’єднаних у систему природних і набутих якостей, що визначають здатність педагога виконувати свої обов’язки на заданому рівні.

Зазначені висновки, а також праці провідних науковців, які досліджували поняття професійного потенціалу викладача вищої школи та його різновидів, є теоретико-методологічним і джерельно-інформаційним підґрунтям для формування концептуальних засад подальшого вивчення цього феномену, адже на цей час відсутні фундаментальні праці з теорії та методології інтенсифікації його формування й розвитку на різних етапах професійного становлення викладача.

Мета статті – на основі аналізу науково-теоретичних досліджень феномену професійного потенціалу викладача вищої школи запропонувати авторське визначення поняття “професійний потенціал викладача вищої школи”.

Для формулювання сучасного визначення поняття “професійний потенціал викладача вищої школи”, його місця в ієрархії родових понять необхідно дослідити структуру цього феномену, його складові з позиції діяльнісного підходу, механізми формування й розвитку в процесі професійної підготовки та професійної діяльності.

За результатами аналізу підходів до змісту професійного потенціалу викладача вищої школи запропонуємо авторське визначення сутності поняття “професійний потенціал викладача вищої школи”.

Професійний потенціал викладача вищої школи – це динамічна самокерована система професійних характеристик та особистісних якостей пе-

дагога, що заснована на його природних здібностях, яка формується в процесі підготовки, підвищення кваліфікації й самоосвіти в умовах освітнього середовища та визначає здатність викладача забезпечити в процесі педагогічної діяльності виконання актуальних професійних завдань на заданому рівні. Професійний потенціал викладача є підсистемою життєвого потенціалу особистості, який розглядається як узагальнена системна характеристика індивідуальних фізичних, духовних і психологічних можливостей особистості, що забезпечують її творчу самореалізацію в соціокультурному просторі.

З метою підтвердження коректності авторського визначення феномену надамо пояснення його елементів.

Динамічність, змінюваність у часі професійного потенціалу зумовлені швидкою зміною професійних завдань, мінливістю умов зовнішнього та внутрішнього освітнього середовища, унікальністю особистісних характеристик викладача в різні періоди його професійної діяльності.

Системність є головною якістю професійного потенціалу викладача, оскільки дає змогу визначити його підсистеми та структурні елементи, їх взаємозв'язок і взаємозалежність, визначити рівні сформованості професійного потенціалу та планувати напрями його змін. Сутність системного підходу полягає в реалізації вимог загальної теорії систем, згідно з якою кожен об'єкт у процесі його дослідження необхідно розглядати як велику і складну систему й водночас як елемент загальної системи. Це визначення системного підходу включає також обов'язковість вивчення і практичного використання восьми його аспектів: 1) системно-елементного, або системно-комплексного, який полягає у виявленні елементів-складових цієї системи; 2) системно-структурного, який полягає в з'ясуванні внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами цієї системи та дає змогу отримати уявлення про внутрішню організацію (будову) досліджуваної системи; 3) системно-функціонального, який потребує виявлення функцій, для виконання яких створені й існують відповідні системи; 4) системно-цільового, який означає необхідність наукового визначення цілей і підцілей системи, їх взаємних зв'язків між собою; 5) системно-ресурсного, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, для вирішення системою тієї або іншої проблеми; 6) системно-інтеграційного, який полягає у визначенні сукупності якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність і особливість; 7) системно-комунікаційного, який означає необхідність виявлення зовнішніх зв'язків конкретної системи з іншими, тобто, її зв'язків з навколишнім середовищем; 8) системно-історичного, який дає змогу з'ясувати умови в часі, які вплинули на виникнення досліджуваної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан, а також можливі перспективи розвитку.

Самокерованість професійного потенціалу означає рефлексивний аналіз викладачем своїх професійних характеристик та особистісних якостей у процесі професійної підготовки та професійної діяльності, проведення заходів щодо розвитку професійного потенціалу, його адекватність ви-

могам актуальних професійних завдань. Саморозвиток викладача є важливою складовою педагогічної діяльності й визначається як процес якісної, цілеспрямованої свідомої зміни особистісної сфери педагога, що забезпечує формування дослідницької культури як елементу професійно-педагогічної культури [2].

Професійно-педагогічний саморозвиток є інтегративним творчим процесом свідомого особистісного становлення, в результаті якого відбувається формування мотиваційної, когнітивної, ціннісної та діяльнісної сфер викладача. Професійно-особистісний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різноманітних форм дослідницької діяльності та інших способів інтенсифікації цього процесу. Самоактуалізація виступає як мета, умова й результат свідомого та цілеспрямованого професійно-особистісного саморозвитку вчителя в процесі професійної діяльності, визначаючи механізми й суть цілепокладання особистості. Творча самореалізація є важливим стимулом і метою нескінченного процесу саморозвитку.

Зміст професійних характеристик та особистісних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності викладача вищої школи, визначається такими нормативними документами вищої школи, як: освітньо-кваліфікаційна характеристика фахівця (в період підготовки в магістратурі), професіограми, посадові інструкції науково-педагогічного працівника (у період професійної педагогічної діяльності). Розвиток професійного потенціалу, визначення його актуального стану здійснюється на основі функцій, ролей, видів професійної педагогічної діяльності. Дослідники виділяють такі функції педагогічної діяльності: цілепокладання, інформаційна, прогностична, прийняття рішення, організаційна, комунікативна, контрольна, корекційна [1]. У процесі діяльності викладач виконує такі професійні ролі: організатор, менеджер, тьютор, модератор, фасилітатор, експерт, консультант, інформатор. У вищій школі визначено такі види професійної діяльності: педагогічна, науково-дослідна, методична, управлінська, культурно-просвітницька.

До важливих професійних якостей викладача як науково-педагогічного працівника можна зарахувати: володіння методикою викладання навчальної дисципліни, технологіями педагогічної праці; організаторські вміння й навички; володіння технологіями спілкування та ораторського мистецтва; наукову захопленість і володіння методами наукових досліджень; широку ерудицію; високий рівень культури; ергономічну підготовку; інформаційну культуру; систематичне та планомірне підвищення своєї професійної компетентності тощо.

До особистісних якостей педагога належать: працездатність, дисциплінованість, відповідальність, організованість, наполегливість, терплячість, порядність, чесність, справедливість, висока моральність, оптимізм, інтерес до життя студентів, доброзичливість, самокритичність, дружелюбність,

стриманість, гідність, патріотизм, принциповість, гуманність, почуття гумору, кмітливість, витримка й самовладання, вимогливість до себе та до своїх вихованців тощо.

Формування та розвиток професійного потенціалу викладача здійснюється в процесі його педагогічної підготовки – в умовах магістратури й аспірантури; в процесі навчання на курсах підвищення кваліфікації й самоосвіти – в період професійної діяльності. Ефективність цих процесів залежить від створення сприятливих умов для саморозвитку викладача, мобілізації ресурсів та організації внутрішнього освітнього середовища, підтримки з боку різних суб'єктів соціуму (співробітників кафедри, факультету, керівництва університету, наглядових рад, органів державного управління освітою тощо).

Ключовим елементом авторського визначення професійного потенціалу є здатність викладача забезпечити в процесі педагогічної діяльності виконання актуальних професійних завдань на заданому рівні. Розмаїття вимог і професійних завдань, які ставить вища школа перед науково-педагогічними працівниками, їхня диференціація за напрямками діяльності та рівнем складності вимагають від викладача готовності до ефективного виконання цих завдань. Різний рівень складності професійних функцій і завдань вимагає відповідного рівня розвитку професійного потенціалу викладача. Адекватна готовність викладача виконувати професійні завдання на заданому рівні є елементом механізму формування та розвитку професійного потенціалу.

Друга частина визначення професійного потенціалу викладача представляє його як підсистему ширшого феномену – життєвого потенціалу особистості, що розглядається як узагальнена системна характеристика індивідуальних фізичних, духовних і психологічних можливостей особистості. Такий підхід сприяє уявленню про місце феномену професійного потенціалу викладача в ієрархії родових понять.

Н.В. Маринець [5] у структурі життєвого потенціалу особистості виокремлює три рівні:

– базовий – вітальний (здоров'я й духовна енергія), елементи якого є фундаментом життя особистості, а тому основою розвитку та реалізації її життєвого потенціалу;

– ірраціонально-психологічний рівень (інтелект, почуття, емоції, воля), елементи якого забезпечують сприйняття навколишнього світу, необхідне для подальшої активної інтеграції в нього й діяльності в ньому;

– соціально-компетентнісний рівень, який складається з підрівнів загальних і спеціальних компетенцій (професійних, фахових).

Погоджуючись з таким підходом, уточнимо, що другий рівень означає особистісні якості викладача, а третій – його професійні характеристики. При цьому ефективність розвитку професійного потенціалу забезпечується розвитком елементів потенціалів базового й ірраціонально-психологічного рівня.

Таким чином, запропоноване авторське визначення поняття професійного потенціалу викладача вищої школи, на нашу думку, відповідає логіці наукового дослідження й може бути взяте як базове. У процесі подальших досліджень це визначення може бути уточнено.

Висновки. Отже, на основі аналізу здобутків вітчизняних і зарубіжних учених визначено підходи до формування та розвитку професійного потенціалу викладача та на їх засадах запропоновано базове визначення цього феномену. У подальших дослідженнях необхідно обґрунтувати концептуальне наповнення моделі інтенсифікації формування та розвитку професійного потенціалу викладача, критеріїв її проектування й побудови на основі аналізу професійної педагогічної діяльності викладача.

Список використаної літератури

1. Адольф В.А. Развитие профессионального потенциала педагога в условиях обновления образовательной практики / В.А. Адольф, И.Ю. Степанова // Инновации в образовании. – 2011. – № 10. – С. 14–23.

2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

3. Кравченко В.М. Професійний потенціал викладача вищої школи в теоретико-педагогічних дослідженнях / В.М. Кравченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 22 (76).

4. Кремень В.Г. Зміцнювати науковий фундамент освітньої модернізації (Звітна доповідь президента академії В.Г. Кременя “Про діяльність НАПН України в 2011 р. та в період 2007–2012 рр. і завдання перспективного розвитку”) / В.Г. Кремень // Педагогічна газета. – 2012. – № 4 (213). – С. 1–3.

5. Маринець Н.В. Життєвий потенціал особистості: формування та реалізація у трансформаційному суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Надія Василівна Маринець. – К., 2010. – 18 с.

Кравченко В.Н. Концептуальные аспекты исследования феномена профессионального потенциала преподавателя высшей школы

В статье рассмотрены концептуальные аспекты исследования феномена профессионального потенциала преподавателя. Сформулировано авторское определение понятия “профессиональный потенциал преподавателя высшей школы”.

Ключевые слова: потенциал, профессиональный потенциал, преподаватель высшей школы, профессиональный потенциал преподавателя высшей школы.

Kravchenko V. Conceptual aspects of research of the phenomenon of professional potential of teacher of higher school

The conceptual aspects of research of the phenomenon of professional potential of teacher are considered in the article. Authorial determination of concept “professional potential of teacher of higher school” is set forth.

Key words: potential, professional potential, teacher of higher school, professional potential of teacher of higher school.